

ماہتاب شام شرق

گزارہ و گزینی اندیشہ شناسی اقبال

محمد حسین ساکت

ساکت، محمد حسین، ۱۳۲۶ - گردآورنده
 ماهتاب شام شرق: گزاره و گزینه‌ی اندیشه‌شناسی اقبال / محمدحسین ساکت - تهران: مرکز
 پژوهشی میراث مکتوب، ۱۳۸۵.
 هلد، ۷۰۲، ۷۰۳ - ۷۰۹ [۵] - (میراث مکتوبه: ۱۳۸: نخست‌ها و تکرارنشده‌ها) ۱
 ISBN 964-8700-14-1
 MĀHTĀB-I SHĀM-I SHARQ
 ص. ع. لاتینی شده:
 کتابنامه به صورت زیرنویس:
 نمایه:
 ۱. اقبال لاهوری، محمد ۱۸۷۷ - ۱۹۳۸ م. Iqbal, Muhammad - نقد و تفسیر. الف. عنوان.
 ۸۱۵ ۱ / ۶ PIR ۹۲۳۹ / ۷۷
 ۸۴ - ۳۹۲۲۸ کتابخانه ملی ایران

سازمان اسناد و کتابخانه ملی

سازمان اسناد و کتابخانه ملی

مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان

مؤسسه فرهنگی اکو

ماهتاب شام شرق

محمدحسین ساکت

(گزاره و گزینه‌ی اندیشه‌شناسی اقبال)

ناشر: میراث مکتوب

مدیر تولید: علی اوجی

ناظر چاپ: حسین شاملو

طرح روی جلد: کوروش شبگرد

حروفچین و صفحه‌آرا: رضا علیمحمدی - محمود خانی - رضا سلگی

چاپ اول: ۱۳۸۵

شمارگان: ۳۰۰۰ نسخه

شابک: ۱ - ۱۴ - ۸۷۰۰ - ۹۶۴

لیتوگرافی، چاپ و صحافی: رویندا

نشانی ناشر: تهران، ش. پ. ۱۳۱۵۶۹۳۵

تلفن: ۶۶۴۹۰۶۱۲، ۶۶۴۰۶۲۵۸، دورنگار: ۶۶۴۰۶۲۵۸

E-mail: toolid@MirasMaktoob.ir

http://www. MirasMaktoob.ir

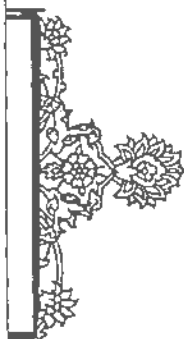
بسم الله الرحمن الرحيم

دریایی از فرهنگ پربایه اسلام و ایران در بخش‌های مختلفی موج می‌زند. این بخش با جدیت کار نموده و دانشمندان و نوانح بزرگ بهویت نامده با ایرانیان است. بر عهده هر نسلی است که این میراث پراچ را پاس دارد و برای شناخت تاریخ و فرهنگ و ادب و سوابق علمی خود به احیا و بازسازی آن اهتمام ورزد.

بایده کوششی که در سالهای اخیر برای شناسایی این ذخایر مکتوب و تحقیق و تبیین در آنها انجام گرفته و صد کتاب در رساله ارزشمند انتشار یافته هنوز کار نگذاشته بسیار است و هزاران کتاب در رساله‌های موجود در کتابخانه‌های داخل و خارج کشور شناسانده و منتشر شده است. بسیاری از متون نیز اگرچه بارها به طبع رسیده و منطبق بر روش علمی نیست و تحقیق و تبیین مجدد نیاز دارد. احیای بخش کتاب در رساله‌های علمی و فنی است بر روش محققان و مؤسسات فرهنگی. مرکز پژوهشی میراث مکتوب در راستای این هدف در سال ۱۳۷۴ بنیاد و نهاده شد تا با حمایت از کوشش‌های محققان و محققان و با مشارکت ناشران، مؤسسات علمی، اشخاص فرهنگی و علاقه‌مندان به دانش و فرهنگ سعی در نشر میراث مکتوب داشته باشد و مجموعه‌ای از ارزشمند از متون و منابع تحقیق را به جامعه فرهنگی ایران اسلامی تقدیم دارد.

یکی از کوشش‌های مرکز پژوهشی میراث مکتوب، برگزاری نشست‌ها و نگهداشت‌های شخصیت‌های برجسته و تأثیرگذار در فرهنگ و تمدن ایرانی و اسلامی جهانی است. در این راستا نخستین نگهداشت برای اقبال به مناسبت یکصد و بیست و هشتمین زادروز علامه اقبال لاهوری در ۲۷ آبان ماه ۱۳۸۳ برگزار شد. دفتر که فراوی شناسست نخستین سلسله از انتشارات این مجموعه است که با کتاب شام شرق نام گرفته است.

مرکز پژوهشی میراث مکتوب

ماهتابی ریختم برشام شرق
اکمال

www.ketab.ir

فهرست مطالب

درآمد سیزده

دفتريک

همایش های بزرگداشت اقبال در ایران؛ از امروز تا دیرباز

۱. یکصد و بیست و هشتمین زاد روز اقبال (مرکز پژوهشی میراث مکتوب)..... ۳
- ستایش ایران از اقبال / پیام رئیس جمهور اسلامی ایران ۵
- اقبال، سازش میان شرق و غرب / پیام رئیس جمهور اسلامی پاکستان..... ۹
- اقبال، شناسنده ی اسلام به عنوان جامعه ی مدنی / پیام نخست وزیر جمهوری اسلامی پاکستان..... ۱۱
- اقبال، احیاگر زبان فارسی در شبه قاره / پیام وزیر فرهنگ و ارشاد اسلامی ایران..... ۱۳
- تأثیر پیام اقبال / سنبر جمهوری اسلامی پاکستان در ایران..... ۱۷
- توجه ویژه ی مرکز پژوهشی میراث مکتوب به میراث فارسی شبه قاره / اکبر ایرانی
- مدیر مرکز پژوهشی میراث مکتوب ۲۱
- «خودی»، محور فکری اقبال / دکتر محمدعلی اسلامی ندوشن..... ۲۷
- ایران، آرمان شهر اقبال / محمدباقری (ماکان)..... ۳۳
- برخی از اصطلاحات و تعبیرات ویژه ی اقبال در اسرار و رموز / دکتر شاهد چوهدری ۵۱
- اقبال و میلتنون / محمدحسین ساکت..... ۷۳
- تضمین غزل اقبال / حجة الاسلام و السلمین محمدی گلپایگانی..... ۹۳

۲. همایش بزرگداشت اقبال در وزارت امور خارجه (تهران - اسفند ۱۳۷۹) ۹۵
- اقبال و گفتگوی تمدن‌ها / دکتر جاوید اقبال ۹۹
- بررسی تطبیقی عرفان اقبال و عرفان شاعران ایرانی / منصوره شریف زاده ۱۱۱
۳. همایش جهانی بزرگداشت اقبال (دانشگاه تهران - وزارت ارشاد و فرهنگ اسلامی - ۱۳۶۴) ۱۳۵
- اقبال، ستاره‌ی بلند شرق / آیه‌الله سید علی خامنه‌ای ۱۴۱
- اجتهاد از نظر اقبال / استاد محمّد مجتهد شبستری ۱۷۱
- برگسون و نیچه در تفکر اقبال / دکتر غلامرضا اعوانی ۱۸۱
- سبک و درون‌مایه‌ی شعر فارسی اقبال لاهوری / ابوالقاسم رادفر ۱۹۵
- ای چراغ لاله / دکتر عبدالکریم سروش ۲۰۵
- چراغ لاله / سپیده‌کاشانی ۲۰۹
۴. بزرگداشت اقبال در دانشگاه مشهد (مشهد ۱۵ آذر ۱۳۶۸) ۲۱۱
- خودی و تعالی آن در نگاه اقبال / دکتر محمّد جاوید صباغیان ۲۱۵
- اقبال، گزارشگر و ستایشگر فرهنگ ایرانی / محمّدحسین ساکت ۲۲۷
۵. کنگره‌ی بزرگداشت اقبال در حسینیه‌ی ارشاد (تهران - اردیبهشت ۱۳۴۹) ۲۴۷
- اقبال، مصلح قرن اخیر / دکتر علی شریعتی ۲۵۱

دفتر دوم

از اقبال به اقبال

- حسن‌پ حال / محمّد اقبال لاهوری ۲۷۳
- آثار اقبال در یک نگاه / محمّدحسین ساکت ۲۷۵
- برجسته تبار اقبال / دکتر محمّد باقر ۲۸۳
- اقبال از آغاز تا پرواز: زمان‌نگاری زیست‌نامه‌ای اقبال / محمّدحسین ساکت ۲۸۷
- شناسایی روز افزون اقبال در ایران / دکتر عبدالکّور احسن ۳۲۹
- اقبال و جمال الدین افغانی / دکتر غلام‌حسین ذوالفقار ۳۵۱
- اقبال در زبان تازی / دکتر عمر قزوخی ۳۷۷
- ابلیس در شعر اقبال لاهوری / دکتر آنهماری شیمیل ۳۸۵

۳۹۷	اقبال، شخص و شاعر / دکتر گره‌نوشاهی
۴۰۵	خُرده‌گیران اقبال / محمدحسین ساکت
۴۱۷	رویکرد اقبال به تصوّف / ابوسعید نورالذّین
۴۲۷	اندیشه‌ی اجتماعی محمد اقبال / گوردن پالاسکایا
۴۳۷	اقبال و وحدت وجود / امیرحمزه شینواری
۴۴۷	اقبال و تصوّف / دکتر سید عبدالله
۴۵۷	شیخ احمد سیرهندی و اقبال / عبدالستار جوهر پراچه
۴۶۷	شیمل، اقبال و فرهنگ آلمان / محمدحسین ساکت
۴۹۹	انسان مأیوس؛ پاسخی به خُرده‌گیری یک منتقد غربی از اقبال / خورشید احمد
۵۱۳	برگ‌های نافرجام، کتاب‌های نانگاشته‌ی اقبال / دکتر مقبول الهی
۵۳۹	رسالت شاعر از دیدگاه اقبال / محمدحسین ساکت
۵۶۷	اقبال و پان اسلامیسیم / دکتر شوکت علی
۵۷۹	شخصیت اقبال از دریچه‌ی نامه‌هایش / محمدحسین ساکت
۵۹۵	دو نامه از اقبال به فارسی
۵۹۹	نامه‌ها و نگاشته‌های اقبال / دکتر بشیر احمددار / ترجمه‌ی دکتر عبدالله ظهیری
۶۷۳	تصویرهایی از همایش بزرگداشت اقبال - مرکز پژوهشی میراث مکتوب
۶۸۳	نمایه‌ی عام (اصطلاحها، کسان، کتابها، جایها)

قمریان پاسر غلط کرده‌ی خود می‌دارند
ورنه یک سرو در این باغ به اندام تو نیست
صائب

دوآمد

محمد اقبال لاهوری (م: ۱۳۱۷ خورشیدی / ۱۹۳۸ م) شخصیتی چند ساحتی داشته است. او امروز دیگر تنها به جهان اسلام وابسته نیست، بلکه چهره‌ای جهانی یافته است. بی‌گمان درباره‌ی هیچ کدام از شخصیت‌های ادبی / سیاسی / اجتماعی / فلسفی / دینی و علمی معاصر به اندازه‌ی اقبال سخن نگفته‌اند و گفتار و کتاب نتگاشته‌اند. بدین گونه، سخن گفتن از اقبال کار آسانی نیست. گستره‌ی اندیشه‌ورزی اقبال از یک سو، ادبیات اقبال‌شناسی به زبان‌های گوناگون شرقی و غربی از دیگر سو، کار پژوهش درباره‌ی او را با دشواری روبه‌رو ساخته است.

گویی خود اقبال خوب می‌دانست و پیش‌بینی می‌کرد که چه اندازه دامنه‌ی سخن و اندیشه‌اش فراگیر خواهد شد و به زودی بُعدهای گوناگون اندیشه‌گری‌اش را به ویژه در جهان اسلام و در میان نسل تازه و جوان جامعه‌های مسلمان و نواندیشی دینی خواهند شناخت:

چو رخت خویش بر بستم از این خاک همه گویند: با ما آشنا بود

ولیکن کس ندانست این مسافر چه گفت و با که گفت و از کجا بود

فلسفه‌ی بیداری، کوشش و جوشش اقبال نه تنها جوانان و نسل نو مسلمان شبه قاره را به ژرفی زیر تأثیر قرار داد، بلکه بر هندوان آن سامان نیز نشان نهاد. این فلسفه شایستگی دارد تا جهان را هم دگرگون سازد.^۱

اقبال برای بیان اندیشه‌ی بلند و سازنده‌ی خود از زبان شعر بهره گرفت. او برای ارائه‌ی والاترین و ژرف‌ترین آفرینه‌ی فکری / فلسفی / ادبی‌اش زبان شیرین، گسترده و راز و رمزدار پارسی را برگزید و آن را بر زبان مادری‌اش - اردو - برتری داد: اقبال در نامه‌ای به مولانا غلام قادر گرامی جالندری (م: ۱۹۲۸ م) نوشت:

از سرودن شعر به زبان اردو خسته شده‌ام. از این رو می‌خواهم به فارسی شعر بگویم، زیرا حرف دلم را نمی‌توانم به اردو بیان کنم^۲

پیدا بود که پیام اقبال در قالب زبان فارسی در میان ایرانیان، درس خوانندگان و فارسی دانان شبه قاره، دری زبانان تاجیکستان و افغانستان شنونده و خواننده‌ی بیشتری داشت. اگر اقبال در قالب غزل شعر می‌سرود، هنرش بیان راهبردی‌ترین و ژرف‌ترین اندیشه‌ها با شیواترین و ساده‌ترین سخنان بود:

بیار باده که گردون به کام ما گردید	مثال غنچه نواها ز شاخسار دمید
نواز حوصله‌ی دوستان بلندتر است	غزل‌سرا شدم آنجا که هیچ کس نشیند
ز شعر دلکش اقبال می‌توان دریافت	که درس فلسفه می‌داد و عاشقی ورزید

شور و شیدایی، عشق و اندیشه، بینش و دانایی، یارسایی و نابی، بلندنگاهی و والایی، کوشش و جوشش، نکته دانی و تازه کاری، آفرینندگی و اندیشه‌ورزی، همه یک جا در شخص اقبال گرد آمده بود. به گفته‌ی ابونواس، شاعر یزومی و بلند آوازه‌ی عرب (م: ۱۹۲ هـ)، برای خداکاری ندارد که جهانی را در یک تن گرد آورد:

1. Bippan Chandra, *Modern India*, New Delhi, First Published 1971, P. 223.

۲. نامه‌های علامه اقبال لاهوری (جلد اول)، گزینش و ترجمه‌ی دکتر محمد یونس جعفری و فرهاد پالیزدار، ویراستار مسعود احمدی، تهران، نشر همراه، تابستان ۱۳۷۹، صص ۱۱۷-۱۱۸.

لَيْسَ عَلَى اللَّهِ بِمُسْتَكْبِرٍ أَنْ يَجْمَعَ الْعَالَمَ فِي وَاحِدٍ

نقش اقبال در پاسداری از زبان پارسی در شبه قاره می تواند دست مایه ی پژوهش و بررسی دانشجویان و پژوهشگران زبان و ادبیات فارسی برای نگارش پایان نامه قرار گیرد. سید محمد علی داعی الاسلام، استاد دانشگاه نظام حیدرآباد دکن، در نشست ماهانه ی شعر فارسی اقبال در ۱۳۰۸ ش / آوریل ۱۹۲۸ م چنین سرود:

چو غالب ز هندوستان رخت بست	به جای وی، اقبال دانا نشست
یقین دان سخن دانی باستان	بماند به هندوستان جاویدان

میرزا غالب دهلوی (م: ۱۲۸۵ هـ) م را خاتم شاعران شبه قاره دانسته اند، ولی اقبال را شهریار کشور شعر و سخن به شمار آورده اند. مولوی سید ابراهیم محب در بمبئی چنین گفت:

چو غالب رها شد زیند ملال	خدیدو سخن شد «عزیز» ^۱ از کمال
چو «شیل» ^۲ بشد سوی دارالسلام	رسید از «گرامی» ^۳ سخن را نظام
گرامی چو زین لابقا رخت بست	سخن بهر اقبال آراست تخت

اگر چه اقبال ساز سخن رابهانه ای برای بیان اندیشه ها و آرمان هایش یافته بود، ولی در سرودن شعر به استادی رسید، آنهم به زبان فارسی که زبان مادری اش نبود. با این همه، جامه سرایی همه ی هنر اقبال نبود. به گفته ی علامه دهخدا، هنگامی اقبال زبان فارسی را برای بیان و ارائه ی اندیشه های بلند خویش در قالب شعر برگزید که با گستره ی نفوذ سیاسی / فرهنگی / نظامی / اقتصادی بیگانگان بر هندوستان و ستیز بی امان آنان با زبان و فرهنگ ایرانی نه تنها زبان فارسی از رواج افتاده بود، که

۱. خواجه عزیز الدین لکهنوی، استاد فارسی دانشگاه لکهنوهند.

۲. مولانا شیلی نعمانی، ادیب برجسته ی هندی و استاد زبان فارسی و نویسنده ی شعر العجم و مانند آن.

۳. غلام قادر گرامی جانندهری از شاعران بنام فارسی گوی شبه قاره و کسی که شعرهای فارسی آغازین اقبال را تصحیح می کرد.

کهنه پرستی و محافظه کاری می نمود.^۱ پایان نامه‌ی دکترای او در دانشگاه مونیخ آلمان با نام سیر فلسفه در ایران گواه زنده‌ای بر ایران دوستی اوست. خود اقبال خطاب به جوانان ایران می‌گوید:

غوطه‌ها زد در ضمیر زندگی اندیشه‌ام تا به دست آورده‌ام افکار پنهان شما
جهان‌بینی اقبال بر پایه‌ی قرآن پژوهی، فرهنگ اسلامی، تصوف و عرفان مسلمانان
و هندیان، فرهنگ و ادب فارسی، فلسفه و ادبیات غرب و هنر و ذوق شرق استوار
است. او گلچین زیبا پسند و نکته‌یابی بود که هر کجا گل و گیاه زیباوتر و تازه‌ای می‌دید،
می‌چید و می‌بویید:

من هم غرب زده هستم و هم شرق زده هستم، ولی در شرق زدگی زیاده روی
می‌کنم.^۲

هیچ چیز او را نمی‌فریفت و از انجام وظیفه و تعهدش باز نمی‌داشت. مسلمانان در
۱۹۲۸ م به اقبال لقب «علامه» دادند. «مولانا» و «مولوی» عنوانی بود که مسلمانان هند
به روحانیان می‌دادند و «علامه» به پژوهشگران و دانشمندان شخصی و دین‌شناس.
حکومت انگلیسی پنجاب، در ژانویه‌ی ۱۹۲۲ م به اقبال پیشنهاد پذیرش لقب آسواران
(شوالیه، Sir) داد. اقبال پذیرش آن را مشروط به دادن عنوان «شمس العلما» به
استادش مولوی میرحسن از سوی انگلستان دانست که پذیرفته آمد.^۳

دانشگاه پنجاب در ۱۴ دسامبر ۱۹۳۳ م به اقبال درجه‌ی دکترای افتخاری داد.
شادروان علی اصغر حکمت و محمدحسین مشایخ فریدنی از همین دانشگاه دکترای
افتخاری ادبیات و حقوق دریافت داشتند. اکنون دانشگاه پنجاب می‌تواند سر فصل
خوبی برای پایداری و گسترش پیوندهای فرهنگی میان اقبال شناسان و ایرانی و

۱. ممتاز حسن، «اقبال و ایران»، ترجمه و تلخیص از کلیم اصفهانی، هلال، ج ۵، ش ۱، خرداد ۱۳۳۶، ص ۲۸.

۲. جاوید اقبال، زنده رود، زندگی نامه‌ی محمد اقبال لاهوری، ترجمه‌ی شهیندخت کامرانی مقدم، کراچی، اقبال
آکادمی، ج ۲، ص ۲۴۱.

۳. محمدحسین مشایخ فریدنی، اسرار خودی و رموز بی خودی، علامه شیخ محمد اقبال لاهوری، بنیاد فرهنگ ایران
۱۳۵۸، ص سی و چهار.

مرکز پژوهشی میراث مکتوب در راه بازسازی و زنده‌داری میراث مشترک ایران و شبه قاره گام‌های بلندی برداشته است. یکی از دستامدهای آن، برگزاری یکصد و بیست و هشتمین زادروز اندیشه‌مند بزرگ و شاعر سترگ و برجسته‌ی جهان معاصر اسلام علامه محمد اقبال لاهوری در ۲۷ آبان‌ماه ۱۳۸۳ خورشیدی / ۱۷ نوامبر ۲۰۰۴ میلادی بود که با همکاری دانشکده‌ی ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران، شورای گسترش زبان فارسی، مرکز گفت‌وگوی تمدن‌ها و ستاد چهره‌های ماندگار انجام گرفت. تالار فردوسی دانشکده‌ی ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران گواه نشست شکوهمندی بود با حضور انبوهی از دانشمندان، فرهیختگان، دانشجویان و اقبال‌دوستانی که برای ساز و سخن ایرانی و شنیدن سخنرانی سخنرانان درباره‌ی اقبال گرد آمده بودند. دستاورد دیگر کوشش‌های مرکز، سفر هیأت علمی در نیمه‌ی دوم اسفند ۱۳۸۳ / مارس ۲۰۰۵ به پاکستان بود که با دیدار از دانشگاه‌های پنجاب، دولتی لاهور و کراچی و نیز برگزاری نشست احیای میراث مشترک فارسی پاکستان در مرکز تحقیقات ایران / پاکستان اسلام آباد انجام گرفت.

هنگامی که مرکز بر آن شد تا سخنرانی‌ها و گزارش بزرگداشت یکصد و بیست و هشتمین زادروز اقبال را منتشر سازد، نگارنده پیشنهاد داد تا گزارش کوتاهی از همایش بزرگداشت اقبال در ایران از امروز تا دیر باز به همراه گزیده‌ی یکی دو سخنرانی و مقاله از آن همایش‌ها در کنار گزیده‌ای از مقاله‌ها و ترجمه‌ها درباره‌ی اقبال به چاپ رسد.

اینک، آنچه می‌خوانید گزارش بلند همایش آبان ۸۳ خورشیدی / ۲۰۰۴ میلادی مرکز پژوهشی میراث مکتوب با چکیده‌ای از دیگر همایش‌های اقبال در ایران است که پیشین‌ترین آنها به وسیله‌ی حسینیه‌ی ارشاد در سال ۱۳۴۹ برپا شد. بدین‌گونه، این دفتر که ماهتابِ شامِ شرق؛ گزاره و گزینه‌ی اندیشه‌شناسی اقبال نام گرفته است

دارای دو بخش است: بخش یکم، همایش‌های اقبال در ایران از امروز تا دیرباز و بخش دوم، از اقبال به اقبال.

در بخش یکم، از همایش یکصد و بیست و هشتمین زاد روز اقبال، گذشته از پیام‌های دو رئیس جمهوری ایران و پاکستان، نخست‌وزیر پاکستان، وزیر فرهنگ و ارشاد اسلامی ایران، سفیر پاکستان در تهران، و مدیر عامل مرکز پژوهشی میراث مکتوب، همگی سخنرانی‌های ایراد شده در آن همایش آمده است. از میان سخنرانی‌های همایش حسینیّه‌ی ارشاد (اردیبهشت ۱۳۴۹)، متن سخنرانی و مقاله‌ی زنده یاد دکتر علی شریعتی با عنوان «اقبال: مصلح قرن اخیر» و از همایش دانشگاه تهران (۴ اسفند ۱۳۶۴)، متن سخنرانی آیة الله سید علی خامنه‌ای با نام: «اقبال: ستاره‌ی بلند شرق» به همراه سه مقاله‌ی دیگر آمده است. از همایش یک روزه‌ی آذر ۱۳۶۴ دانشکده‌ی ادبیات و علوم انسانی دکتر شریعتی (مشهد) و همایش بزرگداشت اقبال در وزارت امور خارجه (اسفند ۱۳۷۹) هر کدام دو سخنرانی یا مقاله برگزیده‌ام که در بخش یکم این دفتر آمده است.

بخش دوم این دفتر، برگزیده‌ی مقاله‌ها و ترجمه‌هایی است که از کتاب‌ها، مجله‌ها و نشست‌های گوناگون در ایران و پاکستان گزیده و آورده شده است. مقاله‌های «برجسته تبار اقبال»، «اقبال و پان اسلامیس»، «اقبال و تصوّف»، «اقبال و وحدت وجود»، «اقبال در زبان تازی» و «ابلیس در شعر اقبال» را از مجموعه‌ی سخنرانی‌ها و مقاله‌هایی که به مناسبت همایش جهانی یکصدمین سالگرد تولّد اقبال در لاهور (۱۳۵۷ / ۱۹۷۷) به انگلیسی چاپ شده است ترجمه کرده‌ام.

مقاله‌های «اندیشه‌ی اجتماعی محمّد اقبال» و «انسان مأیوس» از مجله‌ی اقبال ریویو (*Iqbal Review*)؛ «اقبال و سید جمال الدّین افغانی» از بخش اردوی کتاب یادنامہ‌ی اقبال (لاهور، خانه‌ی ایران)؛ «شناسایی روز افزون اقبال» از کتاب انگلیسی ارج‌گزاری از فکر و هنر اقبال نوشته‌ی دکتر عبدالشکور احسن و «کتاب‌های نانگاشته‌ی اقبال» از کتاب دکتر مقبول الهی و «رویکرد اقبال به تصوّف» از کتاب اقبال، شاعر

فیلسوف پاکستان، به کوشش حفیظ ولیندا مالک با همان عنوان‌های انگلیسی گزیده و ترجمه شده است. نشانی هر گفتار در زیر آن آمده است که خواننده می‌تواند به آنها مراجعه کند.

امیدمندم این کوشش ناچیز گام کوچکی در راه بزرگ اقبال‌شناسی در ایران و پایداری و گسترش پیوندهای دوستی / فرهنگی میان دو ملت بزرگ و مسلمان ایران و پاکستان و بازشناسی و پاسداری فرهنگ ایران و زبان و ادبیات پارسی و همزاد آن - اردو - به شمار آید. در پایان تک بیت زیرین را، که در مرکز تحقیقات ایران در اسلام‌آباد در اسفند ۸۳ زمزمه کردم، به عنوان آرمان و نیایش خویش می‌آورم تا بار دیگر با درود گرم به آن «زنده رود» (اقبال) نام و یاد آن شیفته و شیدای زبان فارسی و فرهنگ ایرانی را برای همیشه و با شکوه همیشگی گرامی بداریم:

هست اردو «زنده رود» نظم و نثر فارسی «مهر» ایرانی و «ماه» شهر پاکان زنده باد!

بجاست تا از دوست‌گرامی جناب آقای اکبر ایرانی مدیر عامل محترم مرکز پژوهشی میراث مکتوب و جناب آقای اوجبی مدیریت تولید و بخش رایانه بویژه آقایان خانی و علیمحمدی و خانم حسینی که نهایت همکاری را در چاپ و نشر این کتاب ابراز داشتند، سپاسگزاری کنم.

تهران، محمدحسین ساکت

آبان ماه ۱۳۸۴